

ԷԴՎԱՐԴ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐՋՆԿԱՑԻՆ ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ ՋԻՆՎՈՐԱԿԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՍԻՆ

1283 թվականին՝ Հայաստանի տոնի առիթով, Կիլիկյան արքունիքում տեղի են ունենում ճոխ հանդիսություններ, որոնց միջոցին Լևոն Գ թագավորը ձիավորական (ասպետական) օրհնություն է սպարզում իր Հեթում ու Թորոս որդիներին, ինչպես և բազմաթիվ այլ երիտասարդների՝ «մանկանցն իշխանաց և յարքունական սպասաւորացն»:

Այդ հանդիսություններին մասնակցում է նաև ժամանակի հայ եկեղեցու խոշորագույն ներկայացուցիչներից մեկը՝ Հովհաննես Պլուզ Երզնկացին, որը Հակոբ Ա Կլայեցի կաթողիկոսի խնդրանքով մի քնդարձակ ու ուշադրավ ճառ է արտասանում, որտեղ ավելի մանրամասն, քան այլուր, շարադրում է իր մտքերը ավատատիրական հարաբերությունների ամրապնդման, տիրոջ ու ծառայի փոխհարաբերությունների և այդ հարաբերությունները ավելի տանելի ու կողմերի համար քնդունելի դարձնելու վերաբերյալ՝ բնաբան ունենալով Պողոս առաքյալի «Առ հոովմայեցիս» թղթի «Ամենայն անձն որ քնդ իշխանութեամբ է ի հնազանդութեան կա...» դարձվածքը¹:

Ի թիվս այլ հարցերի, Հովհաննես Երզնկացին սույն ճառում մի քանի ուշադրավ ակնարկներ է անում եկեղեցու հովանու ներքո գտնվող ինչ-որ զինվորական նոր կազմավորումների մասին, որոնք, մեր կարծիքով, կարող են նոր լույս սփռել կիլիկյան զինվորականության և մասնավորապես ասպետության շուրջը եղած վիճելի հարցերի լուսարանման վրա:

Ինչպես հայտնի է, Կիլիկյան հայկական պետությունը բազմաթիվ պետական և սոցիալական բարձունքներ ժառանգեց Հայաստանից, որոնք ուղղակի տեղափոխվեցին Կիլիկիա: Սակայն փաստ է նաև այն, որ Կիլիկյան հայկական պետությունը նոր միջավայրում իր վրա կրեց նաև շոշափելի ազդեցություններ, ինչպես Բյուզանդիայից ու խաչակիրներից, այնպես էլ մահմեդական իշխանություններից: Իզուր չէ, որ դեռևս ներսես Շնորհալին դժգոհում էր, թե դուրս գալով հայրենիքից, շատ արժեքներ փոխվել են և դարձել անկայուն, «եթէ աստուածային գործոյն տեսութիւնս, և եթէ նիւթականիս աշխարհի իշխանութիւն»²: Իսկ ներսես կամբրոնացին բողոքում էր. «Մարմնական իշխանութիւնն՝ բազում ինչ բարեձևութիւն նախանձեալ

¹ Նորին Յոհան վարդապետի ասացեալ ի բանն առաքելոյ, որ ասէ «Ամենայն անձն, որ քնդ իշխանութեամբ է, ի հնազանդութիւն կա», Մատենագրարան, ձեռ. № 2173, էջ 86ա—101ա:

² Ներսես Շնորհալի, Նամականի, Վենետիկ, 1838, էջ 7:

առին ի ֆռանդաց և հոգևորն անհազորդ ամենևին»³: Անշուշտ, բացառությամբ չի կաղամակ պետության հիմնական օղակներից մեկը՝ բանակը:

Նկատվել է արդեն, որ կիլիկիայն բանակը, մասնավորապես սկզբնական շրջանում, շատ բան փոխ է առել հայկական արքունական բանակից և նրա հիմնական կորիզը շարունակում էր մնալ ազնվականական հեծելազորը: Հայտնի է նաև, որ ինչպես թագավորի, այնպես էլ պալատականների ու բարձր ազնվականության որդիները՝ հասունության տարիքի հասնելիս, հատուկ ծեսով ձիավորի աստիճան էին ստանում, որը միջնադարյան Հայաստանում հոմանիշ է եղել ասպետին: Միաժամանակ պետք է նկատի առնել, որ կիլիկիայն հայկական թագավորությունն ավելի կենտրոնացած պետություն էր, քան Արշակունյաց և Բագրատունյաց թագավորությունները Հայաստանում, և կիլիկիայն ազնվականությունը, զրկված լինելով նախարարական Հայաստանի ազնվականության լայն իրավունքներից ու հնարավորություններից, չէր կարող կենտրոնական պետությանը սեփական, նախարարական զորագնդերով ապահովել, իսկ դա ստիպում էր և՛ արքունիքին և՛ խոշոր ավատատերերին լուրջ ուշադրություն դարձնել վարձու զորագնդեր ստեղծելու վրա:

Հայ իրականության մեջ վարձու բանակների օգտագործման փորձեր եղել են դեռևս Աշոտ Բ-ի թագավորության շրջանում⁴, իսկ ավելի ուշ՝ վրաց Բագրատունիների մոտ⁵: Սակայն, ի տարբերություն վերոհիշյալ փորձերի, կիլիկիայն հայկական բանակի մի զգալի մասը, անկասկած, բաղկացած է եղել վարձու զինվորներից, որոնց նկատի ունի Ներսես Շնորհալին, երբ՝ դիմելով իշխաններին, պահանջում է չկտրել զինվորների վարձը, շտանահարել նրանց իրավունքները. «Նաև զզինուորաց ձերոց և զամենեցուն՝ որք ծառայենն զձեզ, զսահմանեալ հոռքսն մի՛ պակասեցուցանէք, զի զրկանք մեծ է այն և անիրաւութիւն. քանզի որպէս նորա պարտական են վասն պարգեւաց, որ ի ձէնջ, զարիւնս իւրեանց հեղուլ վասն ձեր, նոյնպէս և դուր պարտիք զխոստացեալ թոշակսն նոցին հատուցանել անթերի»⁶:

Մյուս կողմից Լևոն Բ-ի օրոք, ինչպես և մինչ այդ էլ, ասպետական օրդենների հաստատումը կիլիկիայն հայկական պետության շուրջը, և նրա տարածքում նպաստեցին հայկական ազնվականության մեջ ասպետական կենցաղի ու սովորությունների տարածմանը⁷: Դա մասնավորապես երևում է զինվորական պաշտոնների, տիտղոսների անվանումներից. Գունդատարլ,

3 Սրբոյն Ներսիսի Լամբրոնացոյ Տարսնի եպիսկոպոսի խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցոյ և Մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին, Վենետիկ, 1847, էջ 529:

4 «Հայ ժողովրդի պատմություն», հտ. 3, Երևան, 1976, էջ 275:

5 Տե՛ս Ի. Արուլան, Քարթլիս ցիտվերայի կամ Վրաց ժամանակագրության հին հայերեն թարգմանությունը, Թբիլիսի, 1953, էջ 245:

6 Ներսէս Շնորհալի, Թուղթ քնդհանրական, էջմիածին, 1865, էջ 100: Անկասկած վարձու բնույթ էր կրում նաև այն հայ զինվորների ծառայությունը, որոնք ինչ-ինչ պատճառներով ննթակա էին օտար տիրոջներին, սակայն նույնիսկ մահմեդական բանակներում պահպանում էին իրենց ազգային բոլոր հատկանիշները, այդ թվում նաև կրոնը: Անդ, էջ 104—105: Հայտնի է անգամ, թե ինչպիսին է եղել վարձատրությունը կիլիկիայն բանակում. օրինակ արար պատմիչ Արուլ Ֆնդան վկայում է, որ կիլիկիայն հեծելազորայինը ստանում էր 12 օսկի, իսկ հետևակայինը՝ նրանից շորս անգամ պակաս: Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Միսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 487:

7 Գ. Գ. Микаелян, История Киликийского Армянского государства, Ереван, 1952, тp. 60.

Մարեշալ, ձիավոր և ձիավարժ, որոնք ինչպես ասվեց, ասպետի (рыцарь կամ chevalier) հոմանիշներն են⁸:

Այնքան նկատելի է եղել արևմտյան ազդեցությունը տարազի, հանդերձանքի, անվանումների վրա, որ ոմանց հիմք է տվել ենթադրելու, թե Կիլիկիայում, դեռևս XII դարի կեսերից, զոյություն են ունեցել հայկական ասպետական կազմակերպություններ: Մասնավորապես այդպիսի հետաուսության է հանգում Ղ. Ալիշանը, որը հայագիտության մեջ կիլիկյան ասպետության առաջին և ամենից հանգամանալից ուսումնասիրողն է:

Ալիշանը, մանրամասն քննության ենթարկելով օտար աղբյուրներում կիլիկյան ասպետության մասին տեղեկությունները, գրում է. «Հնագույն գրիչը զասպետական կարգաց, ո՛չ չիշեն զհայկական ինչ առանձինն, բայց հեղինակը ոմանք ժէ և ժԸ դարուց՝ ո՛չ զիտեմ յորոց աղբերաց առեալ, ասեն և Կարգ Հայ ասպետաց՝ հաստատեալ ի ժամանակի հաստատութեան Տաճարականացն, այլ զի սոցայս հաստատութիւն եղեալ է յամի 1118 յերուսաղէմ, առ մերովս Ա. Պարօն Թորոսի, թոռամբ Ռուբէնի մեծի, ոչ կարծեմ զայդ ստոյգ, բայց հաւանագոյն զոր այլք ասեն՝ ի քաղաւորաց մերոց հաստատել. և ինձ սիրելի էր ասել ի Լեւոնի Ա. քաղաւորի: Երկու դասք ասեն լինել ասպետացս հայոց, մի եկեղեցականաց կամ քահանայից, և միւս՝ աշխարհայնոց, երկոցուն ևս նպատակ զոլով՝ բանիւ և զինու պաշտպանել զուղղափառ հաւատս և կրօնաւորիլ կանոնօք Ս. Բարսղի, պաշտպան ունելով զՍուրբ Վլաս եպիսկոպոս (թերևս նոյն ինքն զՍ. Բարսեղ), վասն որոյ և ասպետք ս. Վլասայ կոչէին, որ և այս ոչ թուի ինձ հաւանական, մանաւանդ զի չիշեն և այլ զկարգ Ս. Վլասայ յԱսորիս և յատուկ ի Պողոսմաչիս՝ այլ ո՛չ ասեն հայոց սեփհական»⁹: Այնուհետև նա բերում է ասպետագիր հեղինակներից մեկի նկարագրած հայ ասպետի պատկերը, տարազի օրհնությունը և այլն¹⁰:

Հետագա ուսումնասիրողները տարբեր վերաբերմունք են հանդես բերում քննարկվող հարցի վերաբերյալ: Ոմանք ուղղակի համաձայնում են Ալիշանի հետ¹¹, մյուսները, և մասնավորապես Ս. Բոռնազյանը, քննության առնելով Կիլիկյան հայկական բանակի հետ առնչվող հարցը, ժխտում են ասպետական ազգային կազմակերպության զոյությունն այնտեղ¹²: Սկզբունքորեն համաձայնելով Բոռնազյանի հետ, միաժամանակ հարկ ենք համարում նշել, որ հարցը դեռևս բաց է մնում և կարոտ է նոր լուսարանությունների, մանավանդ որ, ինչպես ասվեց, Հովհաննես Երզնկացու վերո-

8 Ս. Վ. Բոռնազյան, Մոցիալ-տնտեսական հարաբերությունները Կիլիկյան հայկական պետությունում, Երևան, 1973, էջ 100:

9 «Միսուան», Վենետիկ, 1885, էջ 487:

10 Անդ. Ենչան ձիավորացս էր խաշ կարմիր՝ զպատկեր Սրբոյն Վլասա, ի միջին ունեւալով զգետտ՝ ասուայ սպիտակ: Զպատկերս երկոցուն ևս դասուց անուանեալ հայ ձիավորացս՝ ընծայէ ոմն յասպետագիր հեղինակաց, որ և մեծ ինամով ասէ հետախուզեալ և ճշգրտագոյն զձեան աւանդեալ... Այլ որ կապուտագոյն ասէ զհանդերձան, և զխաշն ոսկեղէն առ հայկական ապիժուս:

11 Հ. Քյուրտյանը ո՛չ միայն հետևում է Ալիշանին, այլև առանց տարակուսելու գտնում, որ ստեղծվել էր Ս. Վլասի անվան հայկական ասպետական ընկերություն. Հ. Քյուրտյան, Երիզա և Եկեղեցաց դավառ, Վենետիկ, 1953, էջ 181: Քյուրտյանից իմանում ենք նաև, որ նույնի զոյությունը բնգունել է նաև Եղիշե Գուրջան սրբազանը, անդ:

12 Ս. Վ. Բոռնազյան, նշվ. աշխ., էջ 115—116:

հիշյալ ճառում տեղեկություններ կան XIII դարի վերջերին Կիլիկիայում ստեղծված զինական նոր կազմակերպությունների մասին, որոնք առաջին հայացքից կարող են ուղղակի ասպետական կազմակերպությունների ստեղծման ակնարկներ դիտվել:

Սակայն, Երզնկացու ճառին անդրադառնալուց առաջ, անհրաժեշտ ենք համարում քննության առնել այն հարցը, թե մինչև ևևոն Բ և նրա թագավորության շրջանում հնարավո՞ր էր հայ ասպետական կազմակերպությունների գոյությունը Կիլիկիայում:

Առաջին հայացքից իսկապես շատ հավանական է թվում, քանզի ինչպես Փիլարտոս Վարաժնունու, այնպես էլ Գող Վասլի և Հայաստանի հարավում ու Ասորիքում ստեղծված մյուս հայկական իշխանությունները չկարողացան ի մի բերել ողջ Հայաստանում և նրա հարևան հայաշատ շրջաններում առկա հայկական լզինվորական ռեժիմերը, որոնցից շատերը դեռևս դարի վերջում էլ, ինչպես երևում է Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրականից», ծառայում էին և՛ քրիստոնյա և՛ մահմեդական, օտար բանակներում¹³: Ավելին, ո՛չ միայն խաչակիրների մոտ ծառայության անցած հայ ազնվականները, այլև անգամ կիլիկյան հայ իշխանները, մինչև ևևոն Բ-ի կողմից Անտիոքի դքսությանը ենթակա դարձնելը, ասպետական տիտղոս էին ստանում Անտիոքի դքսի կողմից¹⁴: Եթե այդ ամենին ավելացնենք, որ Լամբրոնացու արտահայտությամբ Կիլիկյան հայկական պետությունը աշխարհիկ իշխանության հարցերում մեծապես ազդվել էր արևմուտքից¹⁵, ապա իսկապես կարծեք թե հավանական է դառնում ուշ շրջանի հեղինակների հաղորդածը հայկական ասպետական կազմակերպություն ստեղծելու մասին: Սակայն այդ վարկածը հերքվում է հենց Շնորհալու վերոհիշյալ «Թղթում»: Ասենք որ Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրականը» միջնադարյան

13 Ներսես Շնորհալի, Թուղթ ընդհանրական, էջ 105:

14 Մեր կարծիքով Ս. Բոռնազյանի բերած այն հետաքրքիր փաստարկը, որ Լամբրոնի իշխան Օշինը (1140—1170) Հեթումին ձիավոր է դարձրել (Ս. Բոռնազյան, նշվ. աշխ., էջ 110), դեռևս չի ժխտում Ղ. Ալիշանի և Ժ. Մորզանի այն ենթադրությունը, թե մինչև 1193 թվականը, այսինքն՝ մինչև ևևոն Բ-ի կողմից Անտիոքի նկատմամբ դերադահուության ստանձնումը, հայ իշխանները ձիավոր էին օձվում Անտիոքի դքսի կողմից: Բանն այն է, որ Լամբրոնի իշխանությունը Օշինի ժամանակ չէր գտնվում Թուրքիանների պետության կազմի մեջ և ընդունում էր Բյուզանդական կայսրության դերադահուությունը, հետևաբար Օշինը Անտիոքի իշխանության նկատմամբ պետք է այլ հարաբերության մեջ լիներ, քան Թուրքիանները: Միաժամանակ այդ փաստը ցույց է տալիս, որ ձիավոր ասպետ օձելու սովորույթը եղել է նաև արևելյան քրիստոնյաների մոտ գուցե հետադարձ ինչ-ինչ արևմտյան ազդեցություններ է ընդունել:

15 Այդ մասին անչափ շահեկան փաստեր կան Ներսես Լամբրոնացու ևևոն Բ-ին հղած նամակում: Լամբրոնացին եկեղեցում կատարած իր նորամուծությունները արդարացնելով ժամանակի ու միջավայրի պահանջով, հիշեցնում է արքային, որ նա ևս բազմաթիվ նորամուծություններ է կատարել, որոնցից չի կարող հրաժարվել «Մի՛ կայք բացաղլուխ ըստ լատինացուց իշխանացն և թագաւորացն, զոր հայք մաղասկաթացն ասեն ձե, այլ դիր շարփուշ՝ որպէս ձեր նախնիքն. աճեցուցէր դճերս և զմորուս, որպէս ձեր հարքն, զգեցիք դուռայ լայն և թաւ և մի՛ փիլոն և զսպեալ պատմուճանս, հեծէր ի սախտեալ երկվարս ճուլանով և ոչ լանսախտս լատինս լեհչով, տո՛ւր պատիւ անուանց՝ ամիրայ և հեճուպ և մարզպան և սպայսալար, և այսպիսիս և մի սիր և պրօքսիմոս, զունդատապլ և մարաշախտ և ձիաւոր և լէճ, որ լատինացուց է օրէն»: Ներսիսի Լամբրոնացույ Թուղթ առ Քրիստոսասէր իշխողն մեր ինքնակալութեամբ ևևոն ի նուստ նէրսիսէ, որ ի Տարսոն սրբոյ եկեղեցոյն պաշտօնեայ», Վենետիկ, 1838, էջ 234—235:

այն բացառիկ աղբյուրներից է, որտեղ բավական նյութ կա հայ զինվորականության մասին: Սակայն նրանում բացարձակապես ոչինչ չի խոսվում հայ ասպետական կազմակերպության գոյության վերաբերյալ, չնայած հենց նույն աղբյուրում նկատում ենք անգամ հոգևորականության մեջ արմատացած այնպիսի երևույթներ, որոնք անպայման գալիս էին խաչակիր հոգևոր ասպետներից և կարող էին թյուրիմացության տեղիք տալ օտար հեղինակների մոտ: Շնորհալին բննադատելով հոգևորականության մի մասի տարվելը աշխարհիկ սովորություններով, նաև գրում է. «Լսեմք զոմանց քահանայից ձիավարժս լինել և զէնս առնուլ ըստ զինուորաց և ի խրախճանութիւնս խաղուց ձիրնթացից բնդ նոսին արշաւել երիվարօք և ի յորս երէոց և ի նետաձգութիւնս և յամենայն ինչ յայսպիսիս...»¹⁶: Այն սպավորությունն է ստացվում, որ խոսքը ոչ թե հայ հոգևորականության մասին է, այլ հոգևոր ասպետական միաբանության անգամների, որոնց համար այնքան սովորական էին այդ ամենը:

Այժմ նորից վերագառնանք Ալիշանի հաղորդածին:

Ինքն էլ անհավանական համարելով 12-րդ դարի սկզբում հայկական ասպետական կազմակերպությունների գոյությունը, Ալիշանը, ինչպես վերը տեսանք, նաև նշում է, որ առավել հարմար է շտնում նման կազմակերպությունների գոյությունը հատկապես Լեոն Բ-ի քաղաքապետության շրջանում: Ծիշտ է, Լեոն Բ-ը աշխատում էր լավ հարաբերություններ պահպանել խաչակիրների ասպետական օրդենների հետ և իր երկրում պապի խնդրանքով նրանց ամրոցներ ու բերդեր էր արամադրում, հաճախ հետևում նրանց կենցաղին ու սովորություններին, բայց երբեմն էլ նույնիսկ ամենափոքրիկ անհնազանդության համար խստիվ պատժում էր և նման դեպքերում, անգամ Իննոկենտիոս Երրորդ պապի հորդորներն անկարող էին կոտրելու Լեվոնի համոզումը¹⁷: Լեոն Բ-ը, որն այնքան նախանձախնդիր էր իր երկրի թե՛ քաղաքական և թե՛ կրոնական իշխանության անկախությանը, հասկանալի է, չէր կարող թույլ տալ հայկական այնպիսի զորական միավորումների ստեղծումը, որոնք այս կամ այն չափով կարող էին ինքնավարություն ունենալ թագավորական իշխանությունից և գործիք դառնալ խաչակիրների ու պապի ձեռքում:

Այդ իմաստով շափազանց բնորոշ է Լեոն Բ-ի գործունեությունը իր թագավորության առիթով: Հասնելով բացարձակ ինքնուրույնության և փաստական թագավորության, հանրահայտ է, որ նա նախանձախնդիր էր թագազրվելու և՛ պապի և՛ բյուզանդական կայսեր կողմից, և ի վերջո թագ ստացավ երկուսից էլ:

Պատմագիտության մեջ ըստ ամենայնի չի գնահատվել Լեոն Բ-ի հեռատես քաղաքականությունը, որն անմիջական աղերս ունի մեզ հետաքրքրող հարցերի հետ: Երբեմն անիրավացի տարակուսանք է հայտնվել նրա ձեռնարկած միջոցառումների անհրաժեշտության վերաբերյալ, մինչդեռ, մեր կարծիքով, այն ուներ շատ հիմնավոր պատճառներ և կարևոր նշանակություն հայկական Կիլիկիայի պատմության ողջ ընթացքի համար:

¹⁶ «Թուղթ բնդհանրական», էջ 89:

¹⁷ Ք. Ք. Միքայելյան, նշվ. աշխ., էջ 164:

Խնդիրն այն է, որ խաշակրաց իշխանությունների գոյության փաստը Կիլիկիայի շրջակայքում և մանավանդ նոր սպասվող խաշակրաց արշավանքները բնականաբար պետք է ուժեղացնեին կաթոլիկական եկեղեցու դիրքերը արևելքում. սակայն կաթոլիկության տարածումը, ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Կիլիկյան հայկական թագավորությունում, պատմական և իրավական հիմքեր չունեն, քանզի հայ իրականության մեջ աշխարհական իշխանությունը քրիստոնեությունն ընդունելիս հենվում էր հայկական պետականության դարավոր ավանդույթների վրա և անկախ էր ինչպես նախորդ, այնպես էլ նոր կրոնի ժամանակ, և ըստ էության կրոնը ծառայեցնում էր իր շահերին:

Ավելին, հայկական թագավորական իշխանությունը իր աչքի առջև ունի ոչ միայն հայկական պետականության ավանդները, այլև այն հանդամանքը, որ դեռևս Արշակունիների շրջանից այդ տան ներկայացուցիչները իշխում էին նաև ոչ քրիստոնեական Պարսկաստանում: Իսկ Արշակունյաց շրջանի թագավորությունը, անկախ նրա վերջին թագավորների մասին մեզ պատմագրության մեջ եղած աննպաստ տեղեկություններից, հայերի համար եղել և մնում էր հայ պետականության իզեալ, որովհետև այն առաջիկա մթնոլորտից էր ներկայացնում Հայաստանի պետականությունը: Մանավանդ, եթե նկատի առնենք, որ միջնադարում չէին տարբերակվում Արտասիայան և Արշակունյաց հարստությունները:

Մինչդեռ բուրբուլին, այլ սկզբունքներ էին դորժում պետության և եկեղեցու միջև արևմտքում, որտեղ Հռոմեական սրբազան կայսրությունը և կաթոլիկական մյուս պետությունները, եթե ոչ փաստորեն, ապա իրավականորեն ենթակա էին պապական եկեղեցու իշխանությանը և պարտավոր էին ծառայելու նրա շահերին¹⁸:

Մյուս կողմից, Բյուզանդական կայսրության անկախ դիրքը եկեղեցու նկատմամբ, որ ժառանգություն էր Հռոմեական կայսրությունից և համահնչուն էր հայկական պետականության ավանդներին, շափաղակից կաշեկոր են դարձնում Լևոն Բ-ի քաղաքականությունը, կաթոլիկության հետագա հզորացման պարագային Կիլիկյան հայկական պետությունն այդ հոսանքի մեջ կուլ շփնալու դորժում:

Ինքնին հասկանալի պատճառներով Կիլիկյան թագավորության գերիշխան դիրքը եկեղեցու նկատմամբ պետք է իր արտահայտությունը գտնել ինչպես երկրի ներքին կառավարման, այնպես էլ արտաքին դիվանագիտության հարցերում: Կիլիկիայի հայկական պետության հետագա պատմությունը լի է փաստերով, երբ պետությունը, ելնելով թելադրող իրականությունից, սահմանափակում է եկեղեցու կամ կաթոլիկոսի իրավունքները, իսկ արտաքին քաղաքականության բնագավառում քայլեր ձեռնարկում՝ մոտենալու ո՛չ միայն քրիստոնեական այս կամ այն խմբավորմանը, այլև մոնղոլներին կամ մահմեդական իշխանություններին:

Պետության նույն իրավունքի ու սովորույթի հիման վրա, բնականաբար ինչպես Լևոն Բ-ը, այնպես էլ Կիլիկիայի մյուս հայ գահակալները պետք է մերժեին Գրիգոր 7-րդ Հիլդերբրանդ պապի որդեգրած հիերոկրատիկ տեսու-

¹⁸ Ն. Սուվորով, Եկեղեցու և պետության հարաբերությունները, Վաղարշապատ, 1902, էջ 28:

թյունը, ըստ որի Հռոմի պապը՝ Պետրոսի հաջորդը և աստծու փոխանորդն էր երկրի վրա, որի ձեռքում են և՛ հոգևոր, և՛ աշխարհիկ իշխանությունները: Սակայն նա իրականացնում է բանի իշխանությունը, իսկ սրի՝ այսինքն աշխարհիկ իշխանությունը, նրա հրամանով և հաճությամբ իրականացնում են կայսրն ու թագավորները՝ ի շահ և ի պաշտպանություն եկեղեցու¹⁹:

Ուշադրավ է, որ ասպետական օրգենների ծաղկման շրջանը հենց համապատասխանում է եվրոպական երկրների ավատատիրական մասնատվածությունը և աշխարհիկ իշխանությունների թուլացմանը: Օրգենները որոշակի ինքնավարություն ունեին նույնիսկ գահակալների նկատմամբ, և առավելապես ներկայացնում էին պապի իշխանությունն ու կաթոլիկ հոգևորականության շահերը: Մինչդեռ այնպիսի ուժեղ պետականության պայմաններում, ինչպիսին կունենա Ռ-ի թագավորությունն էր, մեր կարծիքով, բացարձակապես անհնար էր ասպետական կազմակերպության ստեղծումը:

Հայ իրականության մեջ եկեղեցին, լինելով պետական համակարգի կարևորագույն օղակներից մեկը, ինչպես ասվեց, ոչ միայն ենթարկված էր նրան, այլև կարող էր նրա հովանավորությանն ու պաշտպանությանը և՛ բարոյական և՛ նյութական իմաստով²⁰: Հետևաբար, նա չէր կարող հայ պետականությունից դուրս շահեր հետապնդել: Եվ եթե նկատի շտանենք առանձին, զուտ ավատատիրական բնույթ կրող տարածայնությունները հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների միջև, եկեղեցին միշտ ձգտել է ոչ թե թուլացնել, այլ սատար լինել ազգային պետականության ամրապնդմանը, քանզի՝ ի տարբերություն Արևմուտքի, Հայաստանում պետականության կորուստը հղի էր եկեղեցու կորստի սպառնալիքով կամ նվազագույն դեպքում հսկայական շափերով խախտում էր եկեղեցու տնտեսական հիմքերը և թուլացնում նրա բարոյական ներգործության ուժը:

Մերժելով կունենա Ռ-ի շրջանում ասպետական կազմակերպությունների առաջացման հնարավորությունները, մնում է կամ մերժել դրա հնարավորությունը հայկական Կիլիկիայում ընդհանրապես, կամ ենթադրել, որ այդ երևույթը մեզ մոտ երևան է եկել ավելի ուշ, երբ Կիլիկյան հայկական թագավորությունը կորցրել էր իր երբեմնի հզորությունը և իր արտաքին ու ներքին քաղաքականության մեջ օրըստօրե ավելի էր հակվում դեպի Արևմուտք, հույս ունենալով, թե հնարավոր է Պապի ու խաչակիրների հետ միասնական ճակատ կազմելու հարձակվող մահմեդականության դեմ:

Հիշենք, որ այս շրջանում էլ զրկված է Երզնկացու վերահիշյալ ճառը, որի քննությունն էլ թույլ է տալիս հանդելու որոշակի եզրակացությունների:

Երզնկացու ճառը թեև անտիպ է, բայց ծանոթ է եղել ինչպես Ալիշանին, այնպես էլ Կիլիկիայի պատմությամբ զբաղվող մյուս հեղինակներին, սակայն նրանք նշելով հանդերձ, որ խոսքն այստեղ վերաբերում է ասպետի կամ ձիավորի օժմանը, ակնարկներ չեն արել զինվորական նոր միավորումներ ստեղծելու մասին: Մինչդեռ Երզնկացու ճառի վերնագիրն արդեն խորհելու տեղիք է տալիս: Դժվար չէ նկատել, որ խոսքն ասպետ օրհնելու, օժելու մասին է և որ սոցիալական սանդղակի շատ տարբեր աստիճանների վրա գտնվող՝ երիտասարդներ են նույն տիտղոսին արժանանում՝ թագաժա-

19 նույն տեղում, էջ 29:

20 Ներսես Շնորհալի, Թուղթ ընդհանրական, էջ 9:

աանգը, թագավորազնը, իշխանների սրբիները, ինչպես նաև պալատական սպասավորներ, որոնք անկասկած, ազատներէ, ավելի ստորին դասի ներկայացուցիչներ էին, հետեւաբար, առանց վարանելու կարելի է եզրակացնել, որ խոսքը այստեղ կամ ասպետական պատվի մասին է, որ կարող էր ստանալ և՛ թագաժառանգը և՛ սովորական ազնվականը, կամ զինվորական կազմակերպության մասին է, որի անդամ դարձյալ կարող էին դառնալ ազնվականության տարբեր շերտերի ներկայացուցիչներ: Այսինքն, ուզում ենք ասել, որ այս դեպքում ձիավոր կամ ասպետ տերմինը որևէ ձևով չի կապվում ասպետի իրր մանր ավատատիրոջ հասկացողության հետ, որ հանրահայտ էր և՛ Հայաստանում և՛ Արևմուտքում:

Բայց խնդիրն այն է, որ Երզնկացիին տեղի ունեցածը ներկայացնում է իրրև նոր երևույթ հայ իրականության մեջ, մինչդեռ հայ ազնվականները դեռևս վաղնջական ժամանակներից, հասունության տարիքի հասնելիս հատուկ ծեսով զորական էին դառնում: Ինչպես Երզնկացիին է վկայում մնչ այլ գործում, Հայաստանում դոչություն է ունեցել զինվորական դասի տուրու արարողություն²¹: Մեզ հայտնի են նաև բազմաթիվ այլ փաստեր, երբ կիլիկյան հայ ազնվականները ասպետ էին օձվում²²: Մինչդեռ Երզնկացիին հանդիսություններին վայել, տոնական, հրճվագին ոճով ներկայացնելով երկրների և երկրի ստեղծումը և նշելով, թե աստված ոչինչ խառնակ չի ստեղծել ո՛չ երկնքում և ո՛չ էլ երկրի վրա, ցնծում է, որ ինչպես քրիստոնյա թագավորները, այնպես էլ եկեղեցին ամեն ինչ դասակարգել են երկնայինի նմանությամբ. «Իսկ որոշումն և զանազանութիւնն, զպատիւ խրաքանչիւրոցն ցուցանէ զտեսակացն ի սեռիցն զատուցելոց և զյատուկան ի տեսակացն բաժանելոց, որպէս և ի միում տեսակի մարդկութեանս բազումս է տեսանել զանազանութիւն անուան և պատուոյ; որպէս և իշխան լինել և ընդ իշխանութեամբ, թագաւոր եւ զորք, տէր և ծառա, զօրավար եւ զինուոր, դասապետ և դաս...: Ըստ որում և բերէ եկեղեցի զնմանութիւն վերին և անձեռագործ խորանին երկնքի, և եկեղեցոյ մանգունք զնորին դասուցն և զասպետութեանցն զանազանութիւն անուամբ և փառատութեամբ»²³: Բայց չէ՞ որ այդ ամենը և՛ հայ եկեղեցում և՛ կիլիկյան հայկական արքունիքում դոչություն ունեին վաղուց ի վեր, ու հայտնի է, թե ինչպիսի նախանձախնդրությամբ, հատկապես հայ եկեղեցականները այդ ամենը ապացուցում են օտարներին, մինչդեռ Երզնկացիին ուղղակի ասում է, որ տեղի ունեցողը նոր երևույթ է «Որպէս և այսմ աւուր իրագործութիւն թագաւորական պաղատանն դասուէ և ի թագաւորական հրամանէ կարգաւորին, որով և ի զործս ձեռաց հողեղինացս՝ զուարճանան բանակք զօրացն հրեղինաց և ի նորագիւտ յօրինուածս բանականացս մարմնաւորաց ուրախանան բնակիչք բարձր գաւառին անմարմնական բանաւորացն»²⁴:

Արդ, այդ ի՞նչ «նորագիւտ յօրինուածս» է, որով ցնծում են երկնքում և երկրի վրա: «Ուրախ եղեալ ցնծամք և մեր,—շարունակում է Երզնկացիին,—ընդ յաւելուած փառաց թագաւորական դասակարգութեանս և ընդ

21 է. Մ. Բաղդասարյան, Հովհաննէս Երզնկացիին և նրա խրատական արձակք, Երևան, 1977, էջ 235:

22 Ս. Վ. Թոռնագյան, նշվ. աշխ., էջ 110—111:

23 Մատենադարան, ձեռ. № 2173, էջ 87ա—87բ:

24 Անդ, էջ 87բ:

եկեղեցոյ աստուծոյ զինուորական զօրութեանս, մանաւանդ ընդ որդոյ արքայի...»²⁵: Կարծում ենք այս տողերը որոշակի պարզութիւն են մտցնում, թե այդ ինչ «նորագիւտ յօրինուածս», կամ ինչ «յաւելուած փառաց թագաւորական դասակարգութեանս» է: Նշանակում է զինվորական զօրութիւն է ստեղծվում «ընդ եկեղեցոյ աստուծոյ», այսինքն եկեղեցու հովանու ներքո: Եւ դա առաջին հայացքից իսկապես կարող է դիտվել իբրև փորձ Կիլիկիայում XIII դարի վերջերին ասպետական կազմակերպութիւն ստեղծելու: Մանավանդ որ առ այսօր հայ իրականութեան մեջ ասպետական զենքերի ու հանդերձների նկարագրութեանը վերաբերող միակ թարգմանութիւնը, որ բերում է Ղ. Ալիշանը, վերաբերում է XIV դարին: Բացի այդ, կարծեք թե դարձյալ ուժ է առնում ասպետագիր այն հեղինակների հաղորդածը, որոնք գրում են թե այդպիսի փորձ Կիլիկիայում արվել է թագավորութեան շրջանում:

Փորձենք պատասխան տալ այդ հարցերին:

Ճիշտ է, այդ շրջանում իսկապես նկատվում է Կիլիկիան հայկական պետութեան օրավուր առավել հակումը դեպի արևմտյան քաղաքականութիւնը, որն ուներ իր արտաքին ու ներքին պատճառները: Ինչպես ասվեց, XIII դարի վերջերին Կիլիկիան կորցրել էր իր երբեմնի հզորութիւնը և հույս ուներ արևմտյան քրիստոնեւթեան հետ միասնական ճակատ կազմելու միջոցով ընդդիմանալ հարձակվող մահմեդականութեանը: Իսկ այդ հույսերը հավանական էին թվում, քանի որ հենց նույն շրջանում՝ արևմուտքում փորձ էր արվում խաչակրաց նոր արշավանք կազմակերպելու: Ծվ ահա, կազմակերպվող խաչակրաց նոր արշավանքը, որին պետք է մասնակցեր նաև Լևոն Գ թագավորը, բնական է, որ Կիլիկիայում պետք է առաջացներ դեպի արևմուտք թեքվելու նոր ալիք²⁶: Բայց ինչպես հայտնի է, արշավանքը վերջացավ բացարձակ անհաջողութեամբ և առիթ դարձավ եգիպտական նոր հարձակումների, որոնց ընթացքում, ի թիվս այլ ավերածութիւնների, գրավվեց և ավերվեց Հոռմկլայի կաթողիկոսարանը և գերեզմարվեց կաթողիկոս Ստեփանոս Հոռմկլայեցին: Իհարկե, այս ամենը հայկական շրջաններում խոր հիասթափութիւն առաջացրին և նպաստեցին հակամարտական ու հակաարևմտյան տրամադրութիւնների խորացմանը: Պատահական չպետք է համարել հենց այս շրջանում հայ հոգևորականութեան մի մասի եռանդուն պայքարը Գրիգոր Անավարդեցու դեմ, որը հայտնի էր իր արևմտամետ հայացքներով: Մասամբ այս նոր տրամադրութիւններով պետք է բացատրել նաև այն փաստը, որ նորից փորձ է արվում մոնղոլների հետ դաշնակցած փրկվել Ծգիպտոսի սպառնալիքներից, շնայած որ մոնղոլներն արդեն հակվել էին դեպի մահմեդականութիւն²⁷:

Ասվածից հետևում է կարևոր եզրակացութիւն. զինական նոր ուժերը ստեղծվում էին ոչ թե արևմտասեր տրամադրութիւնների վերընթաց շրջանում, այլ ճիշտ հակառակը, երբ երկիրը խոր հիասթափութիւն էր ապ-

²⁵ Անդ, էջ 88ա:

²⁶ Կ. Գ. Միքայելյան, նշվ. աշխ., էջ 403:

²⁷ Ինչպես հայտնի է, Հեթում Բ-ը մասնակցեց Ղազան խանի դեպի Ասորիք 1299 թ. ձեռնարկած արշավանքին և շնայած հայոց բանակի սխրանքներին արշավանքը անհաջողութեամբ ավարտվեց:

րում, ոչ միայն զինական օգնություն շատանալու, այլև հայ եկեղեցու նկատմամբ կաթսիկության ծավալած հալածանքների պատճառով:

Վերջապես, ինչպե՞ս բացատրել, որ Երզնկացու նման քաղաքում հեղինակը, խոսելով նորաստեղծ զորամիավորումների մասին, որևէ ակնարկ չի անում նրանց ասպետական կարգերի մեջ դասվելու մասին, երբ իր ճառը արտասանում է արքայազների և այլոց ձիավոր՝ ասպետ օձվելու առիթով:

Հարցի պատասխանը կարծում ենք պետք է փնտրել պատմական իրադարձությունների զարգացման բուն ընթացքի մեջ:

XIII դարի վերջին տասնամյակներին մոնղոլական էլզանության թուլացումը դարձյալ հեղհեղուկ՝ ռազմաքաղաքական անկայուն իրավիճակ ստեղծեց Հայաստանում, Փոքր Ասիայի ու Մերձավոր արևելքի ողջ տարածքում: Գահակալական անվերջ կռիվների ընթացքում քրիստոնեասեր կամ նույնիսկ քրիստոնեամիտ գահակալներին հաջորդում են բացարձակ հակաքրիստոնեական տրամադրություններ ունեցող էլզաններ, որոնք ներկայացնում էին մոնղոլական առավել հետամնաց, քոչվոր-արիստոկրատիայի շահերը: Այդ հանգամանքը ծանր կացություն էր ստեղծում Արևելքի քրիստոնեաների, մասնավորապես հայերի համար, կտրուկ խախտելով ուժերի փոխհարաբերությունը ի վնաս վերջինների: Իր հերթին Կիլիկյան պետությունը ևս, զրկված լինելով բացարձակ ինքնիշխան քաղաքականություն վարելու հնարավորությունից, կամա թե ակամա ենթակա էր դառնում էլզանության քաղաքական ելևէջներին: Սակայն եթե իրերի բարեհաջող ընթացքի դեպքում պետությունը կարող էր հուսալ մոնղոլների հետ եղած դաշինքի պահպանման վրա, ապա հակառակ պարագային Կիլիկյան պետությունը մատնվում էր բացարձակ թշնամական շրջափակման:

Մասնավորապես նման իրավիճակ ստեղծվեց 1282 թվականից հետո: Ինչպես հայտնի է, այդ թվականին Կիլիկյան զորքերը Լևոն Գ-ի ղիսավորությամբ մասնակցում են մոնղոլների Ասորիք կատարած արշավանքին, սակայն, շատ շանցած թունավորվում է Ապաղա խանը և էլզանության դահը անցնում է Ահմադին, որը բացահայտ թշնամություն էր տածում քրիստոնյաների և մասնավորապես հայերի նկատմամբ:

Մոնղոլական պետության ողջ տարածքում սկսվում են դաժան հալածանքներ ո՛չ միայն քրիստոնյա հավատացյալների, այլ նաև բուն եկեղեցու դեմ: Համաձայնության գալով եգիպտական սուլթանության հետ, Ահմադը խոստանում է բռնի մահմեդականացնել կամ ոչնչացնել իր տերության մեջ եղած ողջ քրիստոնյա բնակչությունը. «և ետ ի բաց տարադրել զքրիստոնեայս. և ի քաղաքն Դաբեթ հտ աւերել իսպառ զեկեղեցիս քրիստոնէից: Յղեաց և առ սուլդանն Եգիպտոսի, և հաստատեաց ընդ նմա դաշն և ուխտ խաղաղութեան և խոստացաւ զամենայն քրիստոնեայս իւրոյ տէրութեան ստիպել ի սարակինսութիւն կամ բառնալ զգլուխ նոցա...»²⁸:

Այսպիսի քաղաքականությունը բնականաբար շէր կարող իր հետևանքները շունհնալ քրիստոնեական շրջանակներում: Եվ արձագանքը իսկապես շուշացավ: Հայոց և վրաց թագավորները, ինչպես և քրիստոնյա մյուս իշխանները կտրուկ մերժում են անհապաղ արքունիք ներկայանալու խանի հրամանը, փաստորեն պատերազմական վիճակի մեջ մտնելով մոնղոլների

²⁸ «Հեթում պատմիչ Թաթարաց», Վենետիկ, 1842, էջ 57:

հետ և միայն ԱՏՄՊ-ի սպանությունը և քրիստոնեամիտ Արղունի դահա-
կալությունը կանխում են արդեն սկսած բնդհարումները²⁹։

Անկասկած այս արտակարգ իրադարձության հետևանք պետք է համարել Կիլիկիայում «բնդ եկեղեցույ» ստեղծվող զինական նոր միավորումների փաստը։ Բնականաբար այսպիսի ծանր իրավիճակը պետք է ստեղծեր շահերի մեծ բնդհանրություն աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների միջև։ Եկեղեցին պետք է լարեր իր բոլոր ուժերը նեցուկ դառնալու իշխանություններին, իսկ վերջիններս առավել վստահությամբ պետք է վերաբերվեին եկեղեցու ճիգերին և խրախուսեին նրա ձեռնարկումները։

Ի դեպ տե՛նք, որ Հայաստանի այլ վայրերում ևս եկեղեցու կողմից նույն շրջանում դիտվում են հոանդուն քայլեր հասարակության տարրեր խմբավորումներին իր շուրջը առավել սերտորեն համախմբելու ուղղությամբ։ Մասնավորապես այդ են վկայում Երզնկայում և նրա շուրջը ստեղծված երիտասարդների աշխարհիկ միաբանությունը³⁰ և կես վանական, կես աշխարհիկ բնույթով «Եղբարց միաբանութիւնը»³¹, որոնց մասին դարձյալ տեղեկանում ենք Երզնկացու նրանց հզած խրատներից։

Եվ, այնուամենայնիվ, ինչպե՞ս բացատրել Կիլիկյան պետության պայմաններում, այն էլ Կիլիկյան թերևս ամենից հոանդուն ու տաղանդավոր արքաներից մեկի՝ Լևոն Գ-ի թագավորության շրջանում «բնդ եկեղեցույ» ստեղծվող ազգական ուժերի փաստը։ Կիլիկյան արքունիքը, որքան էլ քաղաքական նկատառումներով ստիպված լիներ հաճոյանալու Պապին ու եվրոպական տերություններին, չէր կարող թույլ տալ, որ իր երկրում իրենից անկախ և այլ դավանանքի հետամուտ զորական միավորումներ ստեղծվեին։

Ականատեսների վկայությունները աներկբա են դարձնում, որ Լևոն Գ-ը ո՛չ միայն հակված չէր միաբարեններին դիջումներ անելու, այլև լրջորեն զսպում էր նրանց նկրտումները³²։ Հետևապես «բնդ եկեղեցույ» պետք է հասկանալ հայկական առաքելական եկեղեցու հովանավորության ներքո։ Հենց Երզնկացու ճառից էլ հետևում է, որ Կիլիկիայում ստեղծվող կազմակերպությունը ո՛չ թե հոգևոր, այլ աշխարհիկ կազմակերպություն էր, որը թեև եկեղեցու հովանու ներքո, բայց կազմակերպվում էր արքունիքի հրամանով. «Այնպէս և այսմ աւուր իրագործութիւն թագաւորական պաղատանն դասուէ և ի թագաւորական հրամանէ կարգաւորի...»։

Նշանակում է, իսկապես, արտակարգ ծանր կացությունը, որն սպառնում էր ո՛չ միայն հայ պետականությանն ու եկեղեցուն, այլև ժողովրդի բուն գոյությունը, ստիպում է պաշտպանական նոր ռեզերվներ ստեղծել համազգային ազետին դիմադրաբար համար։

Սակայն դարձյալ կարող է հարց առաջանալ, ինչո՞ւ «բնդ եկեղեցույ», երբ առկա է թագավորական իշխանությունը։ Հակված ենք ենթադրելու, որ այդպես արվում էր երևույթին համազգային բնույթ հազորդելու նպատակով։ Քանզի հայոց եկեղեցին համբնդհանուր էր և նրա դրոշի ներքո կա-

²⁹ Նույն տեղում, էջ 58։

³⁰ Է. Բաղդասարյան, *Նշվ. աշխ.*, էջ 61—69։

³¹ Մատենադարան, ձեռ. № 728, էջ 59բ։

³² Տե՛ս է. Բաղդասարյան, *Գևորգ Սկևռացու վարքը, «Բաներ Մատենադարանի»,* № 7, 1964, էջ 421։

րող էին ներգրավվել նաև Կիլիկիայից դուրս եղած հայկական նշանակալից ռազմական ուժերը:

Այս տեսակետից շափազանց կարևոր է Լևոն Գ-ի ձգտումը՝ իր հովանավորությունը բուն Հայաստանի հոգևոր կենտրոնների, մասնավորապես Տաթևի վրա տարածելու ուղղությամբ, որն, ըստ Մ. Օրմանյանի, ունի նաև լուրջ քաղաքական նպատակներ³³:

Բացի այդ, դեռևս քրիստոնեության ընդունման վաղնջական ժամանակներից Հայաստանում եկեղեցուն նվիրված անձինք դասվում էին ազատների շարքը³⁴: Արդ, անհավանական չէ, որ եկեղեցու հովանու ներքո գտնվող այդ զորամիավորումները կազմվում էին ո՛չ միայն ազատներից, այլև նրանցում ընդգրկվածները իբրև եկեղեցու նվիրյալներ, ձեռք էին բերում ազատի իրավունքներ: Այսինքն, փորձ է արվում պետություն ռազմական հարվածային ուժը՝ ազնվականական հեծելազորը, քաղաքային և գյուղական ավագանու հաշվին մեծացնելու, որոնք Կիլիկիայում բավական մեծ թիվ էին կազմում և տնտեսական որոշակի հզորություն էին ձեռք բերել: Այդպես ենք մտածում, ելնելով նաև Երզնկացու ճառի սկզբում եղած այն հաղորդումից, թե ձիավոր էին դառնում ո՛չ միայն արքայի ու նշանավոր ազնվականների որդիները, այլև արքունական սպասավորները, որոնց մի մասը անպայման ներկայացնում էին այն շերտերը, որոնց մասին ակնարկեցինք վերևում:

Այս ամենը բերում են այն եզրակացություն, որ խոսքն այստեղ ոչ թե եվրոպական օրինակով ասպետական կազմակերպություն ստեղծելու մասին է, որը բազմաթիվ պատճառներով անիրագործելի և անպատեհ էր Կիլիկյան հայկական թագավորությունում, այլ խորապես մտածված քաղաքականություն, երբ շափազանց աննպաստ՝ միջազգային մեկուսացման պայմաններում, պետությունը ձգտում էր համախմբելու ոչ միայն թագավորության, այլև հայկական ցար ու ցրիվ մյուս ռազմական ուժերը, համաժողովրդական աղետին ընդդիմանալու համար³⁵:

Э. М. БАГДАСАРЯН

ОВАННЕС ЕРЗЫНКАЦИ О ВОЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ В КИЛИКИИ

Резюме

В 1283 году по случаю праздника Богоявления в царском дворце Киликийской Армении имели место торжества, во время которых

33 Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, մ. Ա, Բեյրութ, 1960, էջ 1690:

34 Տե՛ս «Գլխնի ժողովի կանոնները», Կանոնագիրք Հայոց, աշխատասիրությամբ Վ. Հակոբյանի, հ. Բ, Երևան, 1979 թ., էջ 209:

35 Ինչ վերաբերում է ուշ շրջանի ասպետադիր հեղինակների Կիլիկիայում իբր ստեղծված ասպետական կազմակերպությունների մասին եղած հաղորդումներին, ապա համոզված ենք, որ այստեղ առկա է ոչ թե կեղծիքը, այլ բացահայտ թյուրիմացությունը: Ոչ միայն եկեղեցու հովանու ներքո գտնվելու հանգամանքը, այլ, առավելապես հայ հեծելազորայինների տարազի ու զենքերի արտաքին նմանությունը եվրոպական ասպետներին, կարող էին հեշտությամբ եվրոպացի հեղինակներին թյուրիմացության մեջ գցել: Ուշադրով է, որ Ալիշանի բերած փաստերը բացառապես վերաբերում են հայ ռազմիկների զենքերի ու հանդերձների նկարագրությանն ու օրհնությունը: Սակայն ոչ մի խոսք չկա կազմակերպության կանոնների վերաբերյալ:

царь Левон III давал благословление, посвящая в рыцари своих сыновей Гетума и Тороса, а также многочисленных отпрысков княжеских родов и сыновей своих придворных. Во время этих торжеств выдающимся мыслителем, ученым, общественным и церковным деятелем Ованнесом Ерзынкаци была произнесена речь, содержащая достойные внимания сведения о каких-то новых воинских организациях, находившихся под церковным покровительством. Эти сведения чрезвычайно интересны в том аспекте, что до сих пор остаются предметом дискуссии—имелись ли в Киликийской Армении национальные рыцарские ордена.

Исследование данного вопроса приводит нас к убеждению, что в армянской Киликии, как до, так и после образования там армянского царства, была исключена возможность образования рыцарских орденов наподобие европейских, поскольку это противоречило существовавшим вековым традициям государственных и церковных взаимоотношений.

Что касается данных, содержащихся в речи Ованнеса Ерзынкаци, то они лишней раз свидетельствуют, как в исключительно тяжелых политических условиях, дабы противостоять общенациональному бедствию, государство и церковь объединяли свои усилия. Этот факт характеризует Левона III как видного государственного деятеля, который стремился объединить вокруг Киликии также и иные армянские военно-политические силы.

E. M. BAGHDASSARIAN

HOVHANNES YERZYNKATSI ET LES ORGANISATIONS MILITAIRES DE CILICIE

R é s u m é

En 1283, à l'occasion de la fête de l'Épiphanie, la cour royale de l'Arménie Cilicienne avait organisé des solennités, pendant lesquelles le roi Lévon III bénit et arma chevaliers ses fils Hétoum et Thoros, ainsi que de nombreux héritiers de maisons princières et de ses courtisans. Au cours de cette cérémonie, Hovhannès Yerzynkatsi, éminent penseur, savant et homme d'Eglise de l'époque, prononça un discours d'où nous recueillons des données dignes d'intérêt sur certaines nouvelles organisations militaires se trouvant sous la protection de l'Eglise. Ces renseignements sont extrêmement intéressants, car la question de l'existence en Arménie Cilicienne d'ordres militaires continue à faire l'objet de discussions.

L'étude de cette question nous conduit à conclure qu'en Cilicie Arménienne, aussi bien avant qu'après la constitution de la royauté, la possibilité de l'existence d'ordres militaires semblables aux ordres euro-

péens était exclue, car cela se serait trouvé en contradiction avec les traditions séculaires régissant les relations entre l'Etat et l'Eglise.

Quant aux données que contient le discours de Hovhannès Yerynkatsi, elles ne font que témoigner une fois de plus que lors de conditions politiques exceptionnellement difficiles, l'Etat et l'Eglise unissaient leurs efforts afin de prévenir une catastrophe nationale. Ceci caractérise Lévon III comme un remarquable homme d'Etat, aspirant à réunir autour de la Cilicie les autres forces politiques et militaires de l'Arménie.